

Catalunya nova i Catalunya vella a l'edat mitjana: dues Catalunyaes?

PAUL FREEDMAN

A mitjan segle XIII el jurista Pere Albert notava una clara diferència entre les tinençes pageses de la Catalunya nova i les de la Catalunya vella. En el seu tractat sobre els Usatges de Barcelona es referia als pagesos de la Catalunya Vella de la manera següent:

"són sí estrets a lurs senyors que lurs fils són homes de lurs senyors, e que no poden fer matrimonis ni dels mases partir; e si hu fan, an se reembre..."

En canvi, els pagesos de la Catalunya Nova no tenien cap mena de dependència hereditària:

"poden tots els pagesos solius partir e menar onsevuylen, e lurs fils, lexades les heretats".

Els indicis de servitud, segons Pere Albert, eren una certa dependència personal al senyor i la prohibició d'abandonar lliurement la terra. Juristes dels segles XIV i XV n'hi afegien d'altres, com ara el dret per part del senyor de maltractar el pagès i l'obligació del segon de pagar els "mals usos". Aquests drets permetien als senyors d'adjudicar-se una part de les possessions del pagès que moria sense fills o sense testament, o bé si la seva muller l'abandonava i també en alguns altres casos ja més especials.

La subjecció senyorial representada per aquests drets caracteritzaven la part nord de Catalunya,

Ramon Berenguer I i Almodis, Comtes de Barcelona (A.C.A. Miniatura del "Liber Feudorum Maior").

tradicionalment coneguda com a Catalunya vella, que Pere Albert definia com:

“tot lo bisbat de Gerona e quax la meitat del bisbat de Barcelona, que és part lo flom de Llobregat vers orient, e la mayor part del bisbat de Vic...”

Podem afegir-hi els bisbats d'El-na i Urgell. Val a dir que els comtats del Rosselló, la Cerdanya i Urgell tenien un règim senyorial més semblant al de la Catalunya vella que no pas al de la Catalunya nova, malgrat una sèrie de peculiaritats molt característiques.

Els juristes de la baixa edat mitjana repetien la distinció de Pere Albert entre les dues Catalunyes, si bé no aconseguien d'identificar les raons del contrast. La servitud semblava contradir les tradicions de llibertat consuetudinària, però no trobaven una explicació fàcil al fet que regís un dret senyorial distint per a la Catalunya nova i la vella.

El sotmetiment de la pagesia

Juristes com Bertran de Ceva i Joan de Socarrats es feien seva una teoria, un mite de la història de la formació de Catalunya, per explicar la contradicció geogràfica. Escriuen que la pagesia de remença era descendent dels pagesos de l'època carolíngia, els quals, a causa de la por, no volien ajudar les armades cristianes que travessaven els Pirineus per tal d'alliberar-los. Per castigar la seva covardia, Carlemany hauria permès que restessin en servitud, juntament amb tota la seva progènie. Així, el pagès de la Catalunya vella, la Catalunya carolíngia, heretava l'antiga maledicció, mentre que els de la Catalunya nova no n'eren afectats.

Aquesta teoria explica molt senzillament el contrast de condició social, malgrat la falta de justificació dins el dret català. És clar, tanmateix, que això no té res a veure amb la veritat històrica. No hi havia només un fet històric primordial que pogués explicar la diversitat de règim.

El sotmetiment de la pagesia de la Catalunya vella obeïa un procés més llarg i gradual. Els historiadors actuals ho expliquen pel ritme de moviments de la frontera catalana. De l'any 1000 fins al 1140 no havia canviat gaire la frontera entre l'Islam i el comtat de Barcelona, mentre que durant el període 1150-1280 es va produir una gran expansió.

Per facilitar la repoblació de la Catalunya nova calia establir més privilegis per atreure-hi gent. Les cartes de població recollides per J.M. Font Rius mostren precisament els esforços de les comunitats de la Catalunya nova per preservar aquests privilegis de la puixança senyorial.

Hem de preguntar-nos si aquell contrast era absolut. És clar que les insurreccions de pagesos del segle XV tingueren lloc a la Catalunya vella. Els capdavanters dels remences procedien d'Osona, l'Empordà i altres comarques del nord. Les batalles i convenis de la guerra civil, en la mesura que tractaven dels pagesos, tenien lloc dins dels límits de la definició ja citada de Pere Albert. Però, inclòs fins i tot el segle XV, hi havia una gran quantitat de pagesos lliures a la Catalunya vella. Jaume Vicens Vives calcula que prop del 25% de la pagesia catalana es trobava sotmesa als seus senyors en qualitat de remences. Per a les comarques del Baix Empordà i l'Alt Empordà, el Gironès, Osona o la Garrotxa, el percentatge

ben segur que devia de ser més elevat.

Tenim, gràcies encara a l'obra de Jaume Vicens, una informació força detallada sobre els síndics de remença organitzats després de la guerra per pagar una compensació pel seu alliberament als senyors i al rei. El “tall” de 1487-88 mostra una densitat impressionant de focs remences a les comarques de la Catalunya vella, sobretot a l'Empordà. Però a la mateixa font veiem una minoria significativa de pagesos sotmesos a servitud a la Segarra, el Penedès i altres comarques més enllà del Llobregat.

La situació als segles XII i XIII

Si ens fixem en l'època anterior a la crisi, als segles XII i XIII, podem veure una situació similar però encara més complicada. En aquells temps no hi havia regles jurídiques per definir el pagès de remença. Això fa que sigui difícil de separar els pagesos “lliures” dels “remen-

Jurament de fidelitat dels nobles de Perpinyà al Rei Alfons (A.C.A. “Liber Feudorum Maior”).

Catalunya vella, amb un nombre creixent de remences; la Catalunya de la frontera interior, amb una qualitat més petita de pagesos servils, i la Catalunya nova del sud, lliure d'aquest règim senyorial.

Cronologia i geografia

S'ha de tenir en compte la història de la servitud catalana a l'hora de considerar la seva distribució geogràfica. Com diu l'historiador francès Georges Duby, per tot Europa hi ha una *cronologia* i una *geo-*

grafia de la servitud dels pagesos. Dins de Catalunya també es dona aquest cas. Al segle XII, i sobretot al XIII, hi havia remences a la Catalunya vella i en algunes comarques de la Catalunya nova, un empitjorament de la condició de la pagesia servil i una extensió del nombre d'afectats pels mals usos i altres aspectes de la remença. Al mateix temps, la servitud esdevingué més excepcional i menys forta a la Catalunya nova. Després de la Pesta Negra, el contrast entre les dues Catalunyaes devia d'aparèixer molt nítidament: una Catalunya vella amb molts remences i una Catalunya nova amb pocs. Les paraules de Pere Albert, escrites a mitjan segle XIII, havien esdevingut més veritables en els segles XIV i XV.

Finalment podem preguntar-nos per què, si hi havia aquesta diversitat de règims, els pagesos de la Catalunya vella no fugien cap a les terres lliures. El poder diguem-ne policial dels senyors no era gaire eficaç i per les cartes de franquesa municipals sabem que els pobles de la Catalunya nova donaven la benvinguda a tothom; que no feien cas del seu origen. Hi venien pagesos de la Catalunya vella, però una gran part restaven a les terres familiars. Aquest fet pot indicar un vincle sentimental, no solament legal,

entre el pagès i el mas. També pot indicar més poder econòmic del que sembla a primera vista, és a dir, que valia la pena econòmicament de quedar-se. L'existència de documentació sobre els canvis d'un senyor a un altre, quan el pagès pagava per la seva llibertat però restava dins la mateixa comunitat rural, demostra almenys l'esperança que hi havia de millorar sense haver de recórrer a un canvi de geografia.

Amb tot això no pretenem pas de menystenir l'opressió senyorial dels remences. El fet de la seva revolta al segle XV denota una condició social intolerable. En ocasió d'aquest aniversari de la Sentència Arbitral de Guadalupe, que posa fi a l'única revolta reeixida de la pagesia medieval, ens podem preguntar almenys sobre el context que va fer possible aquell triomf (no total, però considerable). És possible que l'èxit dels pagesos de remença s'hagi de relacionar amb el seu poder econòmic i amb l'aversion d'una part de la pagesia a deixar les terres de la Catalunya vella, un país oprimit però dotat amb la perdurable memòria de la llibertat.

Paul Freedman és professor d'Història a la Vanderbilt University de Nashville, Tennessee, U.S.A.

BIBLIOGRAFIA

Usatges de Barcelona i Commemoracions de Pere Albert, ed. Josep Rovira i Ermengol (Barcelona, 1933).

Joan de Socarrats, *In tractatum Petri Alberti canonici Barchinonensis, de consuetudinibus Cathalonie inter Dominos et Vasallos* (Barcelona, 1551).

Agustí Altisent, Un poble de la Catalunya Nova els segles XI i XII: L'Espluga de Francolí de 1079 a 1200, *Anuario de estudios medievales* 3 (1966), 131-212.

Agustí Altisent, Per a la història de Senan (1159-1264), *Aplec de treballs del Centre d'Estudis de la Conca de Barberà* 3 (1981), 155-195.

Jean-Pierre Cuvillier, Les communautés rurales de la Plaine de Vich (Catalogne) aux XIIIe et XIVe siècles, *Mélanges de la Casa de Velázquez* 4 (1968), 73-106.

José Maria Font Rius, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, 2 vols. en 3 (Madrid-Barcelona, 1969-1985).

Paul Freedman, La condition des paysans dans un village catalan du XIIIe siècle, *Annales du Midi* 94 (1982), 231-244.

Josep M. Salrach, Esclavitud, llibertat, servitud. L'evolució social del camp català, *L'Avenç* n° 93 (maig, 1986), 36-45.

Antoni L. Sanz, La pabordia d'Aro de la catedral de Girona, 1180-1343, *Col·loqui sobre la formació i expansió del feudalisme català, Girona, gener de 1986* (en curs de publicació).

Jaume Sobrequès i Callicó, La crisi social i agrària de la baixa edat mitjana. Els Remences, *Cuadernos de historia económica de Cataluña* 19 (1978), 47-56.

Pierre Vilar, *La Catalogne dans l'Espagne moderne* vol. 1 (Paris, 1962).

Jaume Vicens Vives, *Historia de los remensas en el siglo XI* (Barcelona, 1945).

Jaume Vicens Vives, *El gran sindicato de la remensa* (Madrid, 1954).

Georges Duby, Géographie ou chronologie du servage? Notes sur les "servi" en Forez et en Mâconnais du Xe au XIIe siècle", en *Hommes et structures du moyen âge* (Paris, 1973), 83-86.

La imatge dels cavallers amb llurs cavalcadures és una constant en la iconografia medieval.